ISSN: 2181-3906 2026

*International scientific journal*
*«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»*
*VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ*

# РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАРНИ СУДДА БАҲОЛАШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ВА КРИМИНАЛИСТИК КАФОЛАТЛАРИ

**Рахматов Рашид Насруллоевич**
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
«Прокурорлик фаолияти» йўналиши магистратура тингловчиси.

*https://doi.org/10.5281/zenodo.24071943*

***Аннотация.*** *Мақолада тезкор-қидирув фаолияти ва тергов жараёнида олинган рақамли маълумотларни судда баҳолашнинг процессуал ҳамда криминалистик кафолатлари тадқиқ этилади. Формал-юридик ва қиёсий таҳлил асосида далилнинг қонуний олиниши, манбасининг аниқланиши, яхлитлиги ва қайта текшириш имконияти ўртасидаги боғлиқлик очиб берилади. Мутахассис иштироки, кўчирма нусхаларни расмийлаштириш, хэш-қийматларни қайд этиш, далиллар ҳаракатини ҳужжатлаштириш ва шахсий ҳаёт дахлсизлигини таъминлаш масалалари ёритилади. Хэш-қийматнинг мослиги ахборот мазмунининг ҳақиқатга мувофиқлигини мустақил равишда тасдиқламаслиги асосланади. Суд текширувини изчил ташкил этиш, рақамли далиллар билан ишлашнинг ягона талабларини ишлаб чиқиш ва ҳимоя тарафининг техник эътирозларини мазмунан текшириш бўйича таклифлар илгари сурилади.*

***Калит сўзлар.*** *рақамли далил, судда баҳолаш, процессуал кафолат, рақамли криминалистика, далиллар мақбуллиги, яхлитлик, хэш-қиймат, узлуксиз назорат занжири, тезкор-қидирув фаолияти.*

***Аннотация.*** *В статье исследуются процессуальные и криминалистические гарантии судебной оценки цифровой информации, полученной в ходе оперативно-розыскной деятельности и расследования. На основе формально-юридического и сравнительного анализа раскрывается взаимосвязь законности получения доказательства, установления его источника, целостности и возможности повторной проверки.*

*Рассматриваются участие специалиста, оформление копий, фиксация хеш-значений, документирование движения доказательств и защита частной жизни.*

*Обосновывается, что совпадение хеш-значений само по себе не подтверждает соответствие содержания информации действительности. Предлагаются меры по последовательной организации судебной проверки, разработке единых требований к работе с цифровыми доказательствами и содержательному рассмотрению технических возражений стороны защиты.*

***Ключевые слова.*** *цифровое доказательство, судебная оценка, процессуальная гарантия, цифровая криминалистика, допустимость доказательств, целостность, хеш-значение, цепочка сохранности доказательств, оперативно-розыскная деятельность.*

ISSN: 2181-3906 2026

*International scientific journal*
*«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»*
*VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ*

***Abstract.*** *The article examines procedural and forensic safeguards for the judicial assessment of digital information obtained through operational-search activities and criminal investigations. Formal legal and comparative analysis is used to explore the relationship between lawful acquisition, source identification, integrity, and the possibility of independent re-examination. The discussion addresses specialist participation, documentation of copies, recording of hash values, chain of custody, and privacy protection. It explains why matching hash values do not, on their own, establish the truthfulness of the information contained in a file. The article proposes a structured approach to judicial scrutiny, consistent requirements for handling digital evidence, and substantive examination of technical objections raised by the defence.*

***Keywords.*** *digital evidence, judicial assessment, procedural safeguard, digital forensics, admissibility of evidence, integrity, hash value, chain of custody, operational-search activities.*

## КИРИШ

Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши жиноятларни аниқлаш ва исботлашда электрон ёзишмалар, аудио ва видеоёзувлар, сервер журналлари, банк операцияларининг рақамли қайдлари ҳамда метамаълумотлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бироқ электрон ахборотнинг мавжудлиги унинг судда ишончли далил бўлишини ўз-ўзидан англатмайди. Маълумотнинг ким томонидан ва қандай шароитда яратилгани, қонуний йўл билан олингани, сақлаш даврида ўзгарган-ўзгармагани ҳамда тарафлар томонидан текширилиши мумкинлиги алоҳида аҳамиятга эга. Рақамли далилни баҳолаш ҳуқуқий талаблар билан техник текширув имкониятларини ўзаро боғлашни тақозо этади. [1; 2]

Мақоланинг мақсади тезкор-қидирув ва тергов жараёнида олинган рақамли маълумотларни судда текшириш учун зарур кафолатларни тизимлаштиришдан иборат.

Таҳлилда миллий қонунчилик нормаларини шарҳлаш, уларнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш ва рақамли криминалистика бўйича халқаро тавсиялар билан қиёслаш усуллари қўлланилади. Асосий эътибор далилларнинг мақбуллиги, техник яхлитлиги ва мазмунан ишончлилигини бир-биридан ажратишга қаратилади. Шу асосда процессуал расмийлаштириш, далиллар ҳаракатини қайд этиш ва суд текширувининг мазмунига доир таклифлар ишлаб чиқилади.

## АСОСИЙ ҚИСМ

Ўзбекистонда рақамли далиллар билан ишлашнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантиришда 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ-1003-сон Қонун муҳим ўрин тутади. У билан Жиноят-процессуал кодексига электрон маълумотлар ва рақамли далилларга оид $204^1$- ва $204^2$-моддалар киритилган. Ушбу нормалар мазмунидан келиб чиқиб, электрон ахборотнинг техник шакли билан унинг муайян иш учун далилий аҳамиятини фарқлаш лозим. Бизнингча, суд текширувининг бошланғич вазифаси файлнинг мавжудлигини қайд этиш билан чекланмасдан, ундаги маълумотнинг иш ҳолатларига алоқасини ва процессуал йўл билан олинганини аниқлашдан иборат бўлиши керак. [3]

ЖПКнинг 95[1]-моддасида олиб қўйиш ёки кўздан кечириш бўйича тергов ҳаракатлари давомида мутахассис иштирокисиз олинган электрон маълумотларни номақбул деб топиш назарда тутилган. Бу талабнинг матни айнан кўрсатилган тергов ҳаракатларига тааллуқли; уни барча тезкор-қидирув тадбирларига бир хил тарзда татбиқ этиш тўғри эмас. Мутахассис иштирокининг мазмуни қурилма ҳолати, маълумот олиш усули ва қўлланган воситаларни аниқлаштириш билан боғлиқ. Бизнингча, иштирокни баённомада фақат фамилия ва имзо билан қайд этишдан ташқари, бажарилган техник ҳаракатларни ҳам тушунарли акс эттириш суд текширувини енгиллаштиради. [2; 3]

Тезкор-қидирув фаолияти натижаларининг далилий аҳамиятини баҳолашда уларни олишнинг қонунийлиги ва жиноят ишида расмийлаштирилишини изчил текшириш зарур. «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 19-моддаси ушбу материаллардан ЖПК нормаларига мувофиқ исбот қилишда фойдаланиш имконини белгилайди. Шу сабабли тезкор билдиргига файл илова қилинганининг ўзи барча процессуал талаблар бажарилганини англатмайди. Суд учун маълумотнинг манбаси, уни тақдим этиш асоси ва текшириш тартиби аниқ бўлиши лозим. Тадбирни ўтказишга рухсат мавжудлиги билан натижанинг судда мақбуллигини айнанлаштирмаслик керак. [4]

Олий суд Пленумининг 2018 йил 24 августдаги 24-сон қарори бу борада муҳим шарҳларни ўз ичига олади. Унинг 2025 йил 23 июндаги 14-сон қарор билан янгиланган 10-банди жиноят ҳақидаги ариза ёки хабарга илова қилинган материалларни тақдим этган шахсларни иш қўзғатилганидан кейин сўроқ қилиш ва маълумотнинг келиб чиқиш шароитларини аниқлашни назарда тутади. Электрон маълумотларни кўздан кечириш баённомаси ҳамда уларни ишга қўшиш ҳақидаги қарор ёки ажрим ҳам аҳамиятга эга. Бу талаблар маълумот манбаси билан унинг процессуал тақдири ўртасидаги боғлиқликни судда тиклаш имконини беради. [5; 6]

Электрон маълумотнинг асли ва кўчирма нусхаси ўртасидаги нисбат ҳам алоҳида баҳоланади. ЖПК 204[2]-моддасининг иккинчи қисми нусха олишда яхлитлик ва айнан ўхшашликни сақлашни, учинчи қисми эса нусха олинган аслнинг мавжудлигини назарда тутади. Скриншот ёки файлнинг оддий нусхаси манбадаги барча метамаълумотларни қамраб олмаслиги мумкин. Шунинг учун уни автоматик равишда яроқсиз деб ҳисоблаш ҳам, бирламчи манбанинг тўлиқ ўрнини босувчи восита деб қабул қилиш ҳам асосли эмас. Муҳим масала — қайси маълумотлар сақлангани, қайсилари қамраб олинмагани ва бу чекловнинг исботланадиган ҳолатга таъсиридир. [2; 8]

Далилнинг кимдан кимга ўтгани, қачон қабул қилингани ва қандай шароитда сақланганини ҳужжатлаштириш узлуксиз назорат занжирини ташкил этади. NIST IR 8387 ҳужжатида манба, топшириш ва сақлаш жараёнларини қайд этиш рақамли далил яхлитлигини муҳофаза қилишнинг муҳим йўналиши сифатида кўрсатилади. [7] Ушбу ёндашувдан келиб чиқиб, миллий амалиёт учун далил идентификатори, масъул шахс, операция вақти, ҳаракат мазмуни ва натижасини қамраб оладиган ягона қайд шаклини ишлаб чиқиш таклиф этилади. Бундай шакл судга маълумотнинг ҳаракат тарихини тушунишга, тарафларга эса аниқ босқич юзасидан эътироз билдиришга хизмат қилади.

Хэш-қиймат файлнинг яхлитлигини текширишда қўлланадиган техник воситадир. NIST тавсиялари хэшни маълумот олинган вақтга имкон қадар яқин ҳисоблаш, уни муҳофаза қилиш ва кейинги текширувларда таққослаш зарурлигини кўрсатади. Янги алгоритмларга устунлик бериш мақбул бўлиб, SHA-256 каби алгоритмлардан фойдаланишни назарда тутиш мумкин. [7] Бироқ мос хэш файл мазмуни ҳақиқатга мувофиқлигини ёки ахборот дастлаб қонуний олинганини исботламайди. Аввалдан таҳрирланган файлнинг ҳам хэшини ҳисоблаш мумкин. Шунинг учун хэшлаш натижасини манба ҳақидаги маълумот, олиш баённомаси ва бошқа далиллар билан биргаликда баҳолаш лозим.

Техник воситанинг тўғри танланиши ҳам далилнинг текширилувчанлигига таъсир кўрсатади. NIST SP 800-86 қўлланмасида ахборот ташувчига ўзгартиш ёзилишини чеклаш ва олинган нусханинг мослигини текшириш усуллари тушунтирилган. Ушбу ҳужжат техник-услубий манба бўлиб, миллий процессуал қоидаларнинг ўрнини босмайди. [8] Бизнингча, амалиёт учун воситанинг номини қайд этишнинг ўзи етарли эмас: унинг версияси, қўллаш режими, текширилаётган қурилмага мослиги ва натижаларга таъсир қилувчи чекловлар ҳам кўрсатилиши керак. Шу орқали текширувни бошқа мутахассис томонидан қайта амалга ошириш имконияти кенгаяди.

Мобил қурилмалар билан ишлашда тармоқ алоқаси, қувват ҳолати ва вақтинчалик маълумотларни сақлаш масалалари ўзаро боғлиқ. Қурилмани тармоқда қолдириш масофавий ўзгартиш хавфини сақлаб қолиши, уни ўчириш эса айрим маълумотларга кириш имкониятига таъсир қилиши мумкин. NIST SP 800-101 Rev. 1 қўлланмаси қурилма ҳолатини ҳужжатлаштириш ва уни ажратиб қўйиш усулларини алоҳида кўриб чиқади. [9]

Шунга кўра, барча смартфонларга бир хил техник ҳаракатни қўллаш ўрнига, мутахассис томонидан вазиятга мос усул танланиши ва танлов сабаблари баённомада тушунтирилиши мақсадга мувофиқ. Кадрлар тайёрлашда ҳам шу қарорларни асослаш кўникмасига эътибор қаратиш лозим.

Булутли муҳитда қурилма турган жой билан ахборот сақланаётган жой бир-бирига мос келмаслиги мумкин. Бу ҳолат маҳаллий қурилмани олиш ва хориждаги хизмат кўрсатувчидан маълумот талаб қилишнинг ҳуқуқий асосларини алоҳида аниқлашни тақозо этади. Қиёсий нуқтаи назардан, Кибержиноятчилик тўғрисидаги Будапешт конвенцияси электрон маълумотларни сақлаб қолиш ва халқаро ҳамкорлик воситаларини назарда тутади. [10] Мазкур модель мақолада хорижий ҳуқуқий ечим сифатида қўлланади. Миллий тартибни такомиллаштиришда сўров юборувчи орган ваколати, маълумот жойлашган ҳудуд, сўралаётган ахборот ҳажми ва уни олишнинг қонуний йўли биргаликда баҳоланиши керак.

Маълумотни зудлик билан сақлаб қолиш уни дарҳол тергов органига ошкор қилишдан фарқ қилади. Будапешт конвенциясининг 16-моддаси сақланаётган компьютер маълумотларини тезкор сақлаш, 29-моддаси эса бу борада халқаро сўров юбориш механизмини белгилайди. [10] Бизнингча, ушбу фарқ миллий таклифларни ишлаб чиқишда ҳам сақланиши лозим: ўчирилишнинг олдини олиш чораси кейинги қонуний олиш ва

текшириш тартибини четлаб ўтишга асос бўлмаслиги керак. Таклиф этиладиган тартибда сақлашнинг аниқ объекти, муддати, давом эттириш асослари ва манфаатдор шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатлари белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Рақамли далилларни йиғиш шахсий ҳаёт ва ёзишмалар дахлсизлиги билан бевосита боғлиқ. Конституциянинг 31-моддаси ёзишмалар, телефон сўзлашувлари ҳамда электрон хабарлар сирини муҳофаза қилади ва ушбу ҳуқуқни чеклашни қонун ҳамда суд қарори билан боғлайди. [1] Техник зарурат туфайли қурилманинг тўлиқ нусхаси олинган тақдирда ҳам, ишга алоқасиз шахсий маълумотларга кириш ва улардан фойдаланиш доираси алоҳида назорат қилиниши лозим. Таклиф сифатида қидирув мезонлари, рухсат этилган вақт оралиғи, маълумот турлари ва ахборотга кирувчи шахслар доирасини ҳужжатлаштиришни кўрсатиш мумкин. Бу усул тергов мақсади билан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ўртасидаги мутаносибликни баҳолашга ёрдам беради.

Сунъий интеллект ёрдамида юз, овоз ёки матнни таҳлил қилиш натижаларини баҳолашда алгоритмнинг ишлаш чегараларини тушуниш талаб этилади. NIST AI RMF 1.0 ҳужжати ишончли сунъий интеллект учун шаффофлик, тушунтирилувчанлик, ишончлилик ва инсон назорати каби хусусиятларни ажратади. [11] Мақола доирасида бу ёндашувдан қуйидаги таклиф келиб чиқади: рақамли далил бўйича алгоритмик натижа тақдим этилганда, дастур версияси, кириш маълумотлари, текширув усули ва маълум хатолик хавфлари очиб берилиши керак. Алгоритм кўрсаткичи суднинг ҳуқуқий баҳосини алмаштирмайди; натижага доир техник эътирозлар эса мутахассис ёки эксперт иштирокида текширилиши мумкин бўлиши лозим.

ЖПКнинг 95-моддаси ҳар бир далилни алоқадорлик, мақбуллик ва ишончлилик нуқтаи назаридан баҳолашни талаб қилади. [2] Рақамли материалларга нисбатан ушбу қоида суд текширувининг изчил кетма-кетлиги орқали амалга оширилиши мумкин: маълумот иш учун нимани тасдиқлаши, қандай олингани, манбаси ва яхлитлиги қай тарзда текширилгани ҳамда бошқа далиллар билан қай даражада мувофиқлиги аниқланади.

Бизнингча, ҳимоя тарафининг техник эътирозини фақат расмий баённома мавжудлиги билан рад этиш ўрнига, эътирозда кўрсатилган аниқ ҳолатга жавоб бериш зарур. Бу ички ишончни ташқи текширув учун тушунарли асослар билан боғлашга хизмат қилади.

Сохталаштиришнинг олдини олишда жиноят-ҳуқуқий ва техник кафолатлар бир-бирини тўлдиради. Жиноят кодексининг 230¹-моддаси далилларни сохталаштиришга, 230²-моддаси эса тезкор-қидирув фаолияти натижаларини сохталаштиришга оид жавобгарликни белгилайди. [12] Шу билан бирга, ҳар қандай техник номувофиқликни қасддан сохталаштириш деб талқин қилиш мумкин эмас: унинг сабаби ва тегишли ҳуқуқбузарлик белгилари аниқланиши лозим. Техник профилактика сифатида вақтни қайд этиш, операциялар журнали, ваколатларни ажратиш ва мустақил текширувни жорий этиш таклиф этилади. Блокчейн каби воситаларнинг зарурати эса харажат, махфийлик ва мавжуд инфратузилма билан мослик жиҳатидан алоҳида баҳоланиши керак.

Идоралараро ахборот алмашинувини такомиллаштириш учун рақамли далилларни сақлаш ва узатишнинг ягона талабларини ишлаб чиқиш таклиф этилади.

Бундай ёндашувда далилга ягона идентификатор бериш, асл ва ишчи нусхаларни фарқлаш, кириш ҳуқуқларини чеклаш, топширишни тасдиқлаш ҳамда захира нусхаларини бошқариш масалалари ҳал қилиниши лозим. «Электрон далиллар депозитарийси»ни жорий этиш имконияти мавжуд тизимларнинг техник ва ҳуқуқий таҳлилидан сўнг баҳоланиши мақсадга мувофиқ. Ташкилий ечимнинг асосий натижаси ахборотни бир жойга тўплаш эмас, далилнинг ҳаракат тарихини суд ва тарафлар учун текшириш имкониятини таъминлаш бўлиши керак.

**ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР**

Рақамли далилни судда баҳолаш унинг қонуний олиниши, манбасининг аниқлиги, техник яхлитлиги ва иш ҳолатларига мазмунан мувофиқлигини биргаликда текширишни талаб этади. Ушбу мезонлардан бирининг бажарилиши қолганларининг ўрнини босмайди.

Мутахассис иштироки ва расмий ҳужжатлар процессуал кафолат бўлса, хэшлаш ва операцияларни қайд этиш техник текширувга хизмат қилади. Шу асосда қуйидаги такомиллаштириш йўналишлари таклиф этилади.

1. Рақамли далилларни олиш ва топширишни қайд этиш учун ягона минимал талаблар ишлаб чиқиш. Уларда манба, масъул шахслар, вақт, қурилма ва дастур версияси, нусха олиш усули ҳамда техник чекловлар акс эттирилиши лозим.

2. Суд текширувида қонуний олиш, процессуал расмийлаштириш, яхлитлик ва мазмунан ишончлиликни алоҳида баҳолашга қаратилган услубий тавсиялар тайёрлаш.

Ҳимоя тарафининг аниқ техник эътирозларига асослантирилган жавоб беришга эътибор қаратиш.

3. Рақамли далилларнинг узлуксиз назорат занжири ва хавфсиз идоралараро алмашинуви учун умумий талабларни белгилаш. Сақлаш инфратузилмасини жорий этишда кириш ҳуқуқлари, аудит, захиралаш ва ишга алоқасиз шахсий маълумотларни муҳофаза қилишни биргаликда назарда тутиш.

4. Трансчегаравий электрон маълумотларни сақлаб қолишга қаратилган механизмларни уларни кейинчалик қонуний олиш тартибидан ажратган ҳолда такомиллаштириш. Сақлаш муддатлари, ваколатлар ва ҳуқуқий ҳимоя кафолатларини аниқлаштириш.

5. Суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья ва ҳимоячилар учун рақамли далилларни баҳолашга оид амалий ўқув машғулотларини ташкил этиш. Машғулотларда техник хулоса чегараларини тушуниш, манба ва нусхани солиштириш ҳамда алгоритмик натижаларга асосли савол қўйиш кўникмаларини шакллантириш.

Таклиф этилган чоралар рақамли далилнинг олинишидан судда баҳоланишигача бўлган жараённи текшириш имкониятини кучайтиришга қаратилган. Уларнинг самарадорлигини кейинги тадқиқотларда аниқ суд ишлари, процессуал ҳужжатлар ва техник текширув натижалари асосида баҳолаш мақсадга мувофиқ.

**ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР**

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023 йил 30 апрелдаги референдумда қабул қилинган янги таҳрир. 31-модда // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-6445145 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. 1994 йил 22 сентябрь. 95-, 95¹-, 204¹-, 204²-моддалар // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-111460 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига рақамли далиллар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни. 2024 йил 21 ноябрь, ЎРҚ-1003-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-7228758 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
4. Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил 25 декабрь, ЎРҚ-344-сон. 19-модда // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-2107763 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги қарори. 2018 йил 24 август, 24-сон. 10-банд // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-3895986 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
6. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 2018 йил 24 августдаги 24-сонли қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қарори. 2025 йил 23 июнь, 14-сон. 8-банд // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-7613615 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
7. Guttman B., White D. R., Walraven T. Digital Evidence Preservation: Considerations for Evidence Handlers. NIST IR 8387. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology, 2022. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.IR.8387 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
8. Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. NIST SP 800-86. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology, 2006. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-86 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
9. Ayers R., Brothers S., Jansen W. Guidelines on Mobile Device Forensics. NIST SP 800-101 Rev. 1. Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology, 2014. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
10. Council of Europe. Convention on Cybercrime. European Treaty Series No. 185. Budapest, 23 November 2001. Articles 16, 29. URL: https://rm.coe.int/1680081561 (мурожаат санаси: 31.10.2026).

11. National Institute of Standards and Technology. Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0). NIST AI 100-1. Gaithersburg, MD, 2023. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1 (мурожаат санаси: 31.10.2026).
12. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. 1994 йил 22 сентябрь. 230¹-, 230²-моддалар // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. URL: https://lex.uz/docs/-111453 (мурожаат санаси: 31.10.2026).